

KATARZYNA DAWIDOWICZ

„BIBA”, „LIJEK”, „WTOREK”, „GRUCHA”, CZYLI O PRZEZWISKACH POLSKICH SPORTOWCÓW

Słowo wstępne

Celem mojego artykułu jest sklasyfikowanie przezwisk używanych w codziennych interakcjach jako zastępniki imion i nazwisk sportowców.

Na materiał źródłowy złożyły się zasłyszane przeze mnie przezwiska, których używali sportowcy w stosunku do siebie, ich trenerzy, członkowie sztabów szkoleniowych podczas zawodów i w salach treningowych czy w życiu prywatnym. Uwzględniłam przezwiska używane przez dziennikarzy relacjonujących zawody, ekspertów i innych gości zapraszanych do telewizyjnych programów sportowych, na przykład do programów emitowanych przez telewizję *Polsat Sport*. Wykorzystałam także zasłyszane przezwiska używane przez kibiców zasiadających na trybunach stadionów, w halach sportowych czy przed „szklanym ekranem”. Materiał przykładowy obejmuje przezwiska polskich sportowców, zarówno tych najbardziej znanych, jak i osób amatorsko uprawiających różne dyscypliny sportowe. Liczy ponad osiemdziesiąt przezwisk, które zebrałam w ciągu 2011 roku.

1. Sport – jego znaczenie w życiu człowieka

Ponieważ przedmiotem opisu są w tym artykule przezwiska sportowców, nieco uwagi poświęcę pojęciu sportu i znaczeniu kultury fizycznej w życiu człowieka. *Encyklopedia sportu* definiuje *sport* jako „świadomą ak-

tywność człowieka, której istotą jest m.in. współzawodnictwo ludzi – indywidualne lub grupowe – w pokonywaniu czasu, przestrzeni, przeszkód, a przede wszystkim przeciwnika”¹. Igrzyska, wyścigi, zapasy, gry i zabawy ruchowe oraz ćwiczenia fizyczne znane były już w antycznej Grecji i w Rzymie oraz ludom Starożytnego Wschodu. Łacińskie *se desportale* czy starofrancuskie *se desporter* nie oznaczało nic innego, jak czynność umilającą spędzanie czasu wolnego, oddawanie się zabawom ruchowym. W świecie nowożytnym sport postrzegano jako działanie praktyczne. Sprawność fizyczna i dobra kondycja były warunkami niezbędnymi do prowadzenia działań zbrojnych i zdobywania pożywienia. Od XIX wieku sport zaczął być postrzegany jako czynnik zdrowia i doskonalenia człowieka². Sport pełni dwie ważne funkcje: zdrowotną i wychowawczą. Wysiłek fizyczny działa pozytywnie na układ sercowo-naczyniowy i wspomaga walkę z różnymi chorobami na przykład z chorobą nadciśnieniową, zmianami zarostowo-zakrzepowymi w naczyniach mózgowych. Wpływa pozytywnie na psychikę człowieka.

2. O przezwisku z perspektywy lingwistycznej

Przezvisko zostało w pełni zdefiniowane w lingwistycznych publikacjach słownikowych. Stanisław Urbańczyk w *Encyklopedii wiedzy o języku polskim* podaje, że: „Przezvisko jest pewnym, symbolicznym, specyficznym rodzajem nazwy własnej, określeniem człowieka jakimś wyrazem pospolitym. Jest ono dodatkową nazwą człowieka”³. Kazimierz Polański w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* określa przezwisko jako „nadaną osobie nazwę dodatkową zwykle odapelatywną charakteryzującą nosiciela w sposób żartobliwy”⁴. *Słownik terminologii językoznawczej* Zbigniewa Gołąba, Adama Heinza i Kazimierza Polańskiego⁵ podkreśla fakultywność przezwiska w odniesieniu do imienia oraz nazwiska i zwraca uwagę na jego odapelatywne pochodzenie. Witold Doroszewski⁶ dostrzega w przezwisku ironiczne zabarwienie.

¹ W. Lipoński, *Humanistyczna encyklopedia sportu*, Warszawa 1987, s.v. *sport*.

² Tamże.

³ Zob. *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, red., S. Urbańczyk, Wrocław 1978, s.v. *przezvisko*.

⁴ Zob. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław 1993, s.v. *przezvisko*.

⁵ Zob. Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański, *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa 1970, s.v. *przezvisko*.

⁶ Zob. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. XI, Warszawa 1950–1969, s.v. *przezvisko*.

Przezwisko było także przedmiotem analizy w wielu publikowanych artykułach. W tym miejscu odniosę się do kilku z nich.

Bernard Sychta uznaje za przezwisko „każde określenie służące do identyfikacji osoby poza urzędowym nazwiskiem”⁷. Na pejoratywność jako główną cechę przezwisk zwracają uwagę Stefan Warchoł i Lucyna Zawitkowska⁸. Maria Kamińska podkreśla, że przezwisko zazwyczaj jest określeniem nie mającym za sobą tradycji pisanej i trwale łączy się z daną osobą⁹. Ewa Rzetelska-Feleszko zauważa, że w społecznościach wiejskich używanie przezwisk ułatwia kontakty interpersonalne¹⁰.

Sławomir Gala wymienia dziesięć konstruktywnych cech przezwiska jako nazw własnych takich, jak:

- a. fakultatywność – czyli nie obowiązująca wszystkich członków środowiska, w którym używa się przezwisk,
- b. zastępczość – może przejmować funkcję każdej z pozostałych, klas antroponimów,
- c. nadawanie w celu odróżnienia,
- d. nadawanie spontanicznie z przyczyn emocjonalnych,
- e. indywidualność,
- f. posiadanie znaczenia w momencie antroponimizacji,
- g. zdolność do apelatywnej charakterystyki nosiciela w przypadku pochodności apelatywnej,
- h. otwartość leksykalna i morfologiczna,
- i. pozbawienie typowych wykładników formalnych i leksykalnych,
- j. motywowanie genetyczne¹¹.

⁷ Zob. B. Sychta, *Przezviska u Kaszubów*, „Język Polski” XXXVI, 1956, s. 97. Ten punkt widzenia przyjmuje też B. Stanecka-Tyralska, *Przezviska ludności Jeżowa w powiecie brzezińskim*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XVIII, 1972, s. 183.

⁸ Zob. S. Warchoł, L. Zawitkowska, *Antroponimia wsi Motycze w Lubelskiem*, cz. II „Onomastica” XXII, 1977, s. 103.

⁹ Zob. M. Kamińska, *Nazviska i przezviska ludności wieśniaczej w Łowickiem*, „Onomastica” IV, 1958 z. 1, s. 79–120.

¹⁰ Zob. E. Rzetelska-Feleszko, *Znaczenie nazw własnych w procesie komunikacji językowej*, [w:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Księga referatów, Poznań 1985*, red. K. Zierhoffer, Poznań 1988, s. 109–117.

¹¹ Zob. S. Gala, *O metodzie analizy słowotwórczej antroponimów*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, 1977, s. 64–66.

O przezwiskach w ujęciu lingwistycznym pisali też inni badacze, na przykład Feliks Pluta, Mieczysław Szymczak, Mieczysław Karaś, Teresa Gołębiowska, Maria Biolik, Robert Rajchert, Grzegorz Surma, Aleksandra Cieślikowa, Kazimierz Długosz¹².

Powstały również prace słownikowe dotyczące przezwisk, na przykład *Słownik nazwisk i przezwisk ludności ziemi piotrkowskiej* Sławomira Gali¹³ czy *Słownik nazw osobowych i elementów identyfikujących Sąddeckczyzny XV–XVIII wieku* Józefa Bubaka¹⁴.

3. Klasyfikacja przezwisk

Przy wprowadzonym podziale wykorzystuję propozycje opisu słowotwórczego i znaczeniowego przezwisk zawarte w publikacjach badaczy wymienionych wyżej, w tym ujęcie Aleksandry Cieślikowej¹⁵.

Klasyfikacja słowotwórcza przezwisk

Zebrany materiał pozwolił na wyróżnienie przezwisk jednowyrazowych. Spotykamy tu:

¹² Zob. F. Pluta, *Przezviska ludowe z okolic Głogowa*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu, Językoznawstwo” XIII. *Księga pamiątkowa ku czci prof. dr. Henryka Borka (1926–1986)*, Warszawa – Wrocław 1991, s. 250–259; M. Szymczak, *Nazwiska i formacje pochodne w gwarze Domaniewska, pow. Łęczyca*, „Onomastica” VIII 1963, s. 293–231; M. Karaś, *O przezwiskach mieszczan*, „Język Polski”, XLVIII, 1968, s. 347–359; T. Gołębiowska, *Antroponimia Orawy*, Kraków 1971; M. Biolik, *Przezviska i przydomki ludności wiejskiej (na przykładzie wsi Andzrejki w woj. łomżyńskim)*, „Onomastica” XXVIII, 1983, s. 165–180; E. Rajchert, *Nazwiska i przezviska mieszkańców wsi Dziepółc*, „Onomastica” XXXIV, 1989, s. 165–200. G. Surma, *Przezviska i przydomki w świetle materiałów opoczyńskich*, „Onomastica” XXXVIII 1993, s. 151–167; A. Cieślikowa, *Problemy derywacji paradygmatycznej w antroponimii*, „Onomastica”, XXXV 1990, K. Długosz, *Wieloczłonowe przezviska uczniowskie*, „Onomastica” XXXII, 1988, s. 155–168.

¹³ Zob. S. Gala, *Słownik nazwisk i przezvisk ludności ziemi piotrkowskiej*, Piotrków Trybunalski – Łódź 1987.

¹⁴ Zob. J. Bubak, *Słownik nazw osobowych i elementów identyfikacyjnych Sąddeckczyzny XV–XVIII wieku*, Kraków 1992.

¹⁵ Zob. A. Cieślikowa, *O motywacji w onomastyce*, „Polonica” XVI, 1994, s. 193–199; tejże, *Sposoby przenoszenia apelatywów do kategorii nazw własnych*, [w:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Księga referatów, Poznań 1985*, red., K. Zierhoffer, Poznań, s. 85–89.

1. Derywaty

- przezwiska utworzone w wyniku derywacji wymiennej, przy udziale sufiksów:

-ek: *Olek* (Olejniki)¹⁶, *Dziubek* (Dziubała),

-ak: *Polak* (Polaczek),

-a: *Gapa* (Gapiński), *Mona* (Monika),

- a. przezwiska utworzone w wyniku derywacji wstecznej, np. *Kuchar* (Kucharski), *Emi* (Emilia), *Łuk* (Łukiewicz).
- b. przezwiska utworzone w wyniku derywacji postępowej:
 - ik: *Ewik* (Ewa),
 - ka: *Bródka* (broda),
 - ek: *Orzeszek* (orzech),

2. Formy niederywowane:

- a. przeniesienie:

- imion, np. *Inez*, *Tom*, *Nicola*,
- nazwisk, np. *Socrates*, *Maradona*, *Pele* (piłkarze), *Bubka* (tyczkarz),
- nazw zoologicznych, np. *Papuga*, *Żyrafa*, *Słoń*, *Ryba*,
- rzeczowników rodzaju męskiego z języka literackiego, np. *Lotnik*, *Kucharz*, *Rajdowiec*, *Południowiec*,
- rzeczowników rodzaju żeńskiego z języka literackiego, np.: *Bródka*, *Szopa*,
- nazw roślinnych, np. *Sosna*, *Cytryna*, *Marchewka*,
- innych części mowy, np.: *Mały*, *Cichy*.

- b. przekształcenie

- nazwisk, np. *Guma* (Zagumny), *Lijek* (Lijewski), *Lewy* (Lewandowski).

Klasyfikacja semantyczna przezwisk

Wyróżniamy przezwiska pochodzące od nazw własnych i apelatywów. Różne motywacje powodują kolejne podziały. Przedstawiam je poniżej wraz z przykładami.

¹⁶ W nawiasie podaję w zależności od potrzeb nazwisko lub imię sportowca.

Antroponimy pochodzące od nazw własnych motywowane:

a. imieniem nosiciela:

- żeńskie przerwiska od imienia nosiciela, np. *Ewik* (Ewa), *Ulik* (Urszula), *Karo* (Karolina), *Gabi* (Gabriela), *Emi* (Emilia), *Wiki* (Wiktoria), *Pati* (Patrycja), *Dora* (Dorota)
- męskie przerwiska od imienia nosiciela, np. *Bolo* (Bolesław), *Beniu* (Beniamin), *Mati* (Mateusz),

b. nazwiskiem nosiciela, np. *Pudzian* (Pudzianowski), *Holek* (Hołowczyc), *Guma* (Zagumny), *Grucha* (Gruszka), *Biba* (Bibrzycka), *Szamo* (Szamotulski), *Franek* (Frankowski), *Lijek* (Lijewski), *Żuraw* (Żurawski), *Winiar* (Winiarski), *Lewy* (Lewandowski), *Kosa* (Kosecki), *Korzeń* (Korzeniowski). Za szczególnie interesujące należy uznać przerwisko nadane nieco przewrotnie *Wtorek* piłkarzowi o nazwisku Niedzielan.

c. innymi nazwiskami – nazwiskami znanych sportowców, np. *Mara-dona*, *Pele* (piłkarze).

Przewiska pochodzące od apelatywów motywowane:

- a. wyglądem i cechami zewnętrznymi, np. *Mały* (Hampel), *Szampon* (Wlazły),
- b. cechami wewnętrznymi, np. *Diablo* (Włodarczyk), *Dominator* (Pudzianowski), *Testosteron* (Najman), *Tiger* (Michalczewski),
- c. zawodem, np. *Lotnik* (Darocho),
- d. miejscem zamieszkania, pochodzeniem, np. *Góral* (Adamek).

Słowo końcowe

Przewiska sportowców mają najczęściej postać jednowyrazową. Sporo jest przerwisk utworzonych w wyniku derywacji postępowej np. *Ewik* (Ewa). W zakresie form niederywowanych spotykamy głównie przeniesienia nazwisk, np. *Socrates* i przekształcenia nazwisk, np. *Guma* (Zagumny), *Lijek* (Lijewski). Przewiska pochodzące od nazw własnych są najczęściej motywowane nazwiskiem nosiciela, np. *Holek* (Hołowczyc), a przewiska pochodzące od apelatywów motywowane nazwiskami sportowców, np. *Mały* (Hampel). Przewiska stanowią interesującą warstwę nazewnictwa. Ukazują specyfikę

interakcji związanych z obszarem sportu. Są językowym dowodem na wzrost popularność różnych dyscyplin sportowych, jak i sportu w ogóle. Przezwiśka sportowców coraz częściej funkcjonują nie tylko w „sportowej rodzinie”, ale też w wypowiedziach dziennikarzy w mediach i w ten sposób są przenoszone do codziennej komunikacji, również tej niekoniecznie odnoszącej się bezpośrednio do sportu. Są językowym spoiwem między sportem a społeczeństwem i werbalnym sposobem na fraternizację kibica czy szerzej widza ze sportowcem. Obserwator zmagani sportowych przez użycie przezwiska sportowca zaznacza swój związek z nim, podkreśla, że jest jego „znajomym”. Wejście do powszechnego obiegu komunikacyjnego przezwisk sportowców, z jednej strony zabiera im część prywatności, a z drugiej strony nie tylko podkreśla związek sportu i sportowca z widzami, ale jest jeszcze jednym (obok na przykład nazwisk drukowanych na koszulkach przeznaczonych na sprzedaż) sygnałem działań marketingowych, dodajmy sygnałem językowym. Nie ulega wątpliwości, że przezwiska sportowców nadają kolorytu komunikacji językowej i w ogóle interakcjom związanym ze sportem.

Bibliografia

- Biolik M., *Przezwiśka i przydomki ludności wiejskiej (na przykładzie wsi Andzrejki w woj. łódzkiej)*, „Onomastica” XXVIII, 1983, s. 165–180.
- Bubak J., *Słownik nazw osobowych i elementów identyfikacyjnych Sądcczyzny XV–XVIII wieku*, Kraków 1992.
- Cieślíkowa A., *O motywacji w onomastyce*, „Polonica” XVI, 1994, s. 193–199.
- Cieślíkowa A., *Problemy derywacji paradygmatycznej w antroponimii*, „Onomastica”, XXXV 1990,
- Cieślíkowa A., *Sposoby przenoszenia apelatywów do kategorii nazw własnych*, [w:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Księga referatów, Poznań 1985*, red. K. Zierhoffer, Poznań, s. 85–89.
- Długosz K., *Wieloczłonowe przezwiska uczniowskie*, „Onomastica” XXXII, 1988, s. 155–168.
- Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, red., S. Urbańczyk, Wrocław 1978.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław 1993.
- Gala S., *O metodzie analizy słowotwórczej antroponimów*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, 1977.
- Gala S., *Słownik nazwisk i przezwisk ludności ziemi piotrkowskiej*, Piotrków Trybunalski – Łódź 1987.

- Gołąb Z., Heinz A., Polański K., *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa 1970.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. XI, Warszawa 1950–1969.
- Gołębiowska T., *Antroponimia Orawy*, Kraków 1971.
- Kamińska M., *Nazwiska i przezwiska ludności wieśniaczej w Łowickiem*, „Onomastica” IV, z. 1, 1958.
- Karaś M., *O przezwiskach mieszczan*, „Język Polski”, XLVIII, 1968, s. 347–359.
- Lipóński W., *Humanistyczna encyklopedia sportu*, Warszawa 1987.
- Pluta F., *Przezviska ludowe z okolic Głogowa*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu, Językoznawstwo” XIII. *Księga pamiątkowa ku czci prof. dr. Henryka Borka (1926–1986)*, Warszawa – Wrocław 1991, s. 250–259.
- Rajchert E., *Nazwiska i przezwiska mieszkańców wsi Dziepół*, „Onomastica” XXXIV, 1989, s. 165–200.
- Rzetelska-Feleszko E., *Znaczenie nazw własnych w procesie komunikacji językowej*, [w:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Księga referatów*, Poznań 1985, red. K. Zierhoffer, Poznań 1988.
- Stanecka-Tyralska B., *Przezviska ludności Jeżowa w powiecie brzezińskim*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XVIII, 1972.
- Surma G., *Przezviska i przydomki w świetle materiałów opoczyńskich*, „Onomastica” XXXVIII 1993, s. 151–167.
- Sychta B., *Przezviska u Kaszubów*, „Język Polski” XXXVI, 1956.
- Szymczak M., *Nazwiska i formacje pochodne w gwarze Domaniewska, pow. Łęczycza*, „Onomastica” VIII 1963, s. 293–31.
- Warchoń S., Zawitkowska L., *Antroponimia wsi Motycze w Lubelskim*, cz. II „Onomastica” XXII, 1977.

Summary

On the Polish Sportsmen's Nicknames: Biba, Lijek, Wtorek, Grucha

The article analyses Polish sportsmen's nicknames as used in everyday interaction and as substitutes for their official names. Their nicknames are usually one-word constructions. Many of them emerge as a result of progressive derivation, e.g. *Ewik* derived from *Ewa*. As far as non-derivational forms are concerned, many of them are transpositions, e.g. *Socrates*, and transformations, such as *Guma* from *Zagumny*, or *Lijek* from *Lijewski*.